*Марчук Л. М.,**доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри української мови**Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

МАРКЕРИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ДОЛЯ У ТВОРАХ ГАЛИНИ ТАРАСЮК: СИНТАКСИЧНИЙ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті віддзеркалено спробу застосування (синтагматично-прагматичного) підходу до вивчення системно-мовного та дискурсивного аспектів об'єктивації концепту ДОЛЯ на матеріалі творів Галини Тарасюк; визначено специфіку актуалізації поняттєво-ціннісного та образно-ціннісного змісту концепту ДОЛЯ. У центрі мовного феномена виступають на перший план одиниці антропоцентричні, представлені як творчий продукт їхнього носія, етносоціуму, що породив мовний феномен – ключовий елемент національної культури, тому вивчення мовних одиниць у системі антропоцентризму підвищує зацікавленість до ролі мови як основного показника духовних цінностей, людини і народу – творців мови та власне мови як творця її носія. Адже не лише людина впливає на мову, а й мова формує особистість. Отже, мова – не лише самоорганізована система мовних одиниць, а національний мовний організм, що розвивається і взаємодіє з різними сторонами життя народу (культурою, історією, філософією, психологією, релігією, побутом, менталітетом, художньою творчістю). З погляду сучасної лінгвістики можна говорити про своєрідну мікро- і макросистему мови, які безпосередньо формують концепти, що відображають мовну і концептуальну картини світу. На сучасному етапі розвитку лінгвістики актуальним є вивчення таких моделей репрезентації знань і уявлень людини про навколишній світ, як картина світу, фрейм, стереотип, архетип, концепт тощо. Найбільш розгорнуті, а нерідко й суперечливі погляди мовознавців супроводжують центральний термін лінгвокультурології – концепт. Дослідження мови новел Г. Тарасюк доводить майстерність письменниці, яка створює образи, їхні портретні характеристики не стихійно, а цілеспрямовано, враховуючи три основних чинники: замисел новел, соціальне обличчя героя, тобто його звичайний і мовний портрети та ставлення автора до героя, що дає змогу через засоби експресивного стилю відтворити мовну картину світу українців.

Ключові слова: концепт, національна мовна картина світу, структурно-семантичний синтаксис, функційно-семантичний синтаксис, комунікативний синтаксис.

Постановка проблеми. Складне речення сучасні мовознавці аналізують із різних позицій: структури, тобто формальної організації складної синтаксичної одиниці, семантики, тобто загального граматичного значення задекларованої структурної одиниці (структурно-семантичний синтаксис); функції, тобто взаємодії елементів синтаксичної одиниці для вираження граматичного значення та особливостей уживання цієї одиниці, стилістичного використання синтаксичної одиниці, тобто вибору саме її серед інших засобів для вдалого використання

в контексті твору (функційно-семантичний синтаксис); динаміки, тобто процесу організації синтаксичної одиниці для повідомлення нової інформації та для взаємодії з іншими синтаксичними одиницями в контексті (комунікативний синтаксис).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації та співвідношення структурного і семантичного аспектів складного речення знайшла своє відображення у працях І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Грищенка, А.П. Загнітка, М.В. Мірченка, К.Ф. Шульжука та інших українських дослідників.

Метою статті є вивчення системно-мовного та дискурсивного аспектів об'єктивації концепту ДОЛЯ на матеріалі творів Галини Тарасюк.

Виклад основного матеріалу. У формуванні значення складного речення беруть участь як специфічні синтаксичні засоби (показники) зв'язку частин, так і елементи, властиві частинам, що поєднані як предикативні одиниці, до того ж вони вже є конституйованими елементами складного речення.

Корпус синтаксичних одиниць мови, так само як і його лексичний склад, підпадає під стилістичну диференціацію: поряд із великим пластом міжстильових, «нейтральних» засобів існують засоби стилістично марковані, які в тексті можуть бути маніфестовані тими структурами, що оформлюють способи передавання чужого мовлення. К таких випадках стверджуємо про додаткову функцію цих структур, а саме: служити маркерами вербалізації концепту та виокремлення його в тексті. Наявність додаткових концептуальних ознак притаманна багатьом складним концептам, в яких ці ознаки нашаровуються на базову основу. Саме такі додаткові ознаки можуть передаватися засобами синтаксису. Підхід від мовних структур уможливило вирізнення синтаксичних концептів [5, с. 27], що має основою розгляд синтаксичної побудови як знакової із власним означуванням – синтаксичним концептом, тому що в мові наявні символи (лексеми) та операції над / з ними – графеми, що становлять структурну схему синтаксичної конструкції.

Синтаксичним центром конструкцій із чужою мовою є авторські слова, які передають хід думки, напр.: *він сказав, він подумав* та ін. Саме вони є своєрідними маркерами введення у текст чужої мови. У Г. Тарасюк це низка слів, що становить своєрідний синонімічний ряд *говорити, питати, думати*: «Я про те, що замість того, щоб виставляти у своїй галереї різні заплывані інсталяції, могла б зробити виставку вишиванок моєї бабусі. Народно-прикладне мистецтво! Повір, з дива-дивного вся тусня на вуха стане і так, на вухах, і пришкандибає, а то **говорять**, що всі твої колишні чоловіки відмовляються

тебе утримувати, а таткові гроші ти вже прохукала...» [8, с. 168]; «Я все це розумію, всіх жалію, не, тіпа, Мать Тереза всім, як регоче кума моя серамудра, хоч часом **питаю** себе: а хто мене пожаліє?» [8, с. 69]; «Ти **думала**, що належиши до цвіту нації, авжеж, лиш до того, що цвіте собі на обніжках, битий підшвами й холодами» [6, с. 61].

Чужа мова – введена до авторської мови чи тексту «...мова іншої особи. Чужа мова може мати характер прямої цитації <...> Вона може бути викладена автором як певна інформація із зазначенням її джерела <...> Її включають до авторської мови також як напівпрямую мову та невласне-пряму мову» [1, с. 98]. Напр.: «Я вразила його самолюбство, вранила якесь **его**, зрунула мрію, обпалила крила... Знову скандал, знову докори, що я така, як всі, себто тупа, дурна, не розбираюся в мистецтві і ненавиджу його» [8, с. 9]. Саме передача такої мови в художньому тексті має художньо-стилістичну мотивацію. Наприклад, у творах Г. Тарасюк вона часто пов'язана з естетичним фоном сприйняття жінкою навколишніх подій та вербалізацією концепту «ДОЛЯ». Авторка описує думки чоловіка героїні роману «Мій третій і останній шлюб» щодо продавчинь на базарі, оскільки сама в 90-ті роки стала такою продавчиною, щоб вижити: «**Він думає**, що на базарі – одні бариги і ті, в котрих пальці віялом, одне рогате бидло, а тут, коли копнути, сіль і цвіт інтелегенції, правда, уже доволі-таки поспутий, але зранку в будень або по обіді, коли настає затишшя, тут **таке почуєш...**» [8, с. 7].

Форма чужої мови залежить від того, чию мову передаємо висловленням. Якщо це відтворювана власна мова особи, то у тексті вона подана прямою мовою. За допомогою прямої мови, уведеної в текст авторськими словами, письменниця імітує справжнє мовлення персонажів. Проте нас зацікавила не власне пряма мова, яка зазначена цитацією, а безсполучникове складне речення, в якому за допомогою специфічних дієслівних форм, займенникових слів тощо можна розпізнати пряму мову. Напр.: «Але все одно дивувалися: **нащо тобі це якась бабська організація?**»; «Дивувалися іншому: **нащо це тобі, коли в тебе й так купа морок – дрібні діти і чоловік співаючий. Ното співакus!**» [6, с. 112]. У цих прикладах визначена лише двокрапкою та виділена нею пряма мова влита у загальний процес говоріння. Репрезентовану конструкцію вважаємо тією, що імітує говоріння, що залежить від усної форми спілкування: «Я вжахнулася: **та же вони, ті твої заслужені та народні це з дореволюційних часів, себто з радянських, не те що не вивчать його напам'ять, а й не вимовлять!**» [6, с. 8]. Стилістична ж характеристика безсполучникового складного речення, задекларованого автором, має усно-розмовне забарвлення. Напр.: «**Він скаже Ноні: приведи їй**» [6, с. 43]. А.П. Загнітко зазначає: «Конструкції з невласне прямою мовою є особливим стилістичним прийомом художньої літератури. Вони поєднують чуже мовлення з авторським без помітного їхнього розрізнення. Це так звана внутрішня мова, що допомагає автору передати почуття своїх героїв, їхні думки, прагнення. Особливістю невласне прямої мови, або вільної непрямої мови є те, що вона певною мірою зберігає порядок слів, інтонацію, дослівні вислови, емоційність мовлення персонажів» [2, с. 113]. Напр.: «Чи я плакала? **Ще й як! Ніби ви не знаєте, що на похоронах плачуть не скільки за покійником, як... звісно – за собою, над власним невдалим життям, долею-недолею... Але я й за ним плакала. Не таким вже й поганим, не найгіршим із чоловіків,**

а в дечому й ліпшим, якби не та паскудна **судьба** його, що таку йому наостанку свиню здоровенну підсунула... Та найбільше не могла пережити те, що все в нас так добре починалося – з кохання ніжного, трепетного, красивого, і так зле закінчилось... Але що поробиш: **такий наш з ним сраний льос**, як каже моя кума Вікторця. **А я в *судьбу* вірю**» [8, с. 77]. Текст урізноманітнений уживанням синонімів до лексеми ДОЛЯ: доля-недоля, *судьба*, *льос*.

В окремих випадках не позначена лапками пряма мова розташована вже у складі чужої мови, деколи в контексті, як діалог: «Ну що в неї за життя таке?! І де взявся на її голову той Аркадій, комуністичний біженець з Молдови? **Типу, тири-пири, що ти тут, блін, горбатишся на турка тупого, я тобі – бабки, шик-блук, Німеччину, Бельгію, стриптиз-бар...**» [7, с. 21]. Посилання на чужі слова за допомогою сленгової частки *типу* демонструє нам те, що це не зазначена лапками пряма мова або без сполучника *що* невласне-пряма мова.

До цього ж типу належать внутрішні діалоги, властиві мовленню персонажів Г. Тарасюк. Напр.: «**Та то не шкода, якби було за що! А це ж, подумати, третій місяць зарплати не платять: грошей нема у бюджеті... А на поїздки за кордон депутатам – є? А на яхти і мерседеси – є? Питала сама себе (бо не було кого) Євдокія Михайлівна, долаючи довгу (та ще й під гору) дорогу до школи під барабанний дріб дощу...**» [6, с. 68].

Отже, імітацію в прозовому тексті спонтанного мовлення, яке містить індивідуальні мовленнєві ознаки комунікантів (мовців), маніфестовані автором у складних реченнях – конструкціях із незазначеною прямою мовою, кваліфікуємо як розмовний елемент в індивідуальному стилі автора. Напр., уявний діалог з опонентом-чоловіком: «**А мені пора на роботу. Бо я, як ти голубе здогадаєшся, гарую, щоб тебе, геніального, прогнати, та ще якісь мешти купити, та вдягачку, щоб ти не світив голим задом на своїй високій сцені**» [8, с. 9].

Аналізуючи другий тип прикладів, стверджуємо, що таке мовлення не передає усього малюнку стилістичних граней прямої мови та емоційної сфери мовлення персонажів, що є суб'єктами концептуального ядра ДОЛЯ. Г. Тарасюк обирає певний стиль передачі чужої мови залежно від жанрової, художньої мети твору. Вона обирає непряму мову в тих випадках, коли достатньо лише авторського переказу змісту чужої мови і коли жанр художнього твору не допускає емоційно-експресивних елементів прямої мови. Зазначаємо низку авторських кліше з певним набором слів, як-от: *думаю, що...*, *запитати, що...*, *вони говорили, нібито...* тощо. Напр.: «Дивлюся на нього і **думаю, що він схожий на старого монстра з тих кінофільмів закордонних, які так вподобав дивитися опівночі по телевізору**» [7, с. 66]; «Хотіла **запитати, що** сталося, але Кирило поклав слухавку, і я стояла ошелешена і не знала, **що робити**» [8, с. 12]; «Одні **говорили, нібито** був великим начальником, сидів за валютні махінації і «крутив би повну катушку», **якби не амністія**» [6, с. 11]. У наведених прикладах розділові знаки сигналізують про безперервний потік думки-мовлення (т. зв. внутрішнього мовлення). Тобто розділові знаки – коми – відіграють ту саму функцію, що і лапки в прямій мові, а також підкреслюють інтонацію перелічення: «І всі вони чекають, **що щось у нашій державі зміниться, що економіка** нарешилі запрацює, мріють колись вирватися, скласти копійку, і **вирватися, але трясовина засмоктє все глибше і глибше**» [8, с. 53].

У багаточленному реченні описано думки і враження персонажа, і тут поєднано як авторську мову, так і враження героя, його спостереження, думки з приводу побаченого та почутого тощо: «Тут знову, вже вкотре, вдарив у дзвони старий Пилипович, і люди на грєблї ще більше стривожились, аж якось ніби помутилися розумом, бо стали питати один одного, де це горить» [7, с. 64].

Нерозчленований мовний потік – один із найактивніших стилістичних прийомів прози Г. Тарасюк, який вжито на противагу парцеляції. У процесі передання його в конструкції складного багатокомпонентного речення (СБР) спостерігаємо семантичний зсув, розрив логіко-семантичних зв'язків між частинами складної конструкції. Розрив зімітовано різними змінами семантики частин СБР. Напр.: «Тільки один – помічник депутата правої орієнтації та ще й родом із Західної України, відчувши серцем в авторів листа земляка, написав йому (живому чи мертвому, божевільному чи розчарованому, п'яному чи тверезому – про всяк випадок і для очищення совісті) привітання з усіма святами і побажання триматися, бо «все одно рано чи пізно ми переможемо і збудуємо свою, сильну, квітучу Україну» [7, с. 84]. Збій структури, контамінація, вставні та вставлені конструкції свідчать про розмовний характер СБР.

Парцеляція – один з улюблених стилістичних прийомів авторки. Особливо часто трапляється він при актуалізації та описі концепту «доля», а саме аспекту «жіноча доля», коли парцельована структура підкреслює емоції, переживання зрадженої жінки: «Я ж уже сказала, що шлюб у зрілі роки не той, що замолоду. І тільки тому, що вже нічому не дивусися, і не намагасяся перевиговати Калігулу клятого. Авжеж! То ж я й далі вдавала із себе дурну, нічогонебачачу-і-нечуючу. А він думав, що так воно й є. І продовжував руки ламати та жалітися на бездушну малу сучку. А я й далі гладила ночами його по голівці та шмарки витирала, як мама рідна, живцем зітліваючи від образи, ревности та любовного голоду» [8, с. 17]. Таким чином, «парцеляти розширюють інформаційну насиченість речення, інтенсифікують смислове значення компонентів речення чи частин складного речення, надають їм виразності. Структурно-зумовлений компонент вичленовується з основної частини внаслідок своєї інформаційно-смислової значущості та прагнення автора виділити й актуалізувати смисл, вплинути на почуття, емоції й відчуття читача. Парцелят, отже, є запланованим, стилістично маркованим мовним знаком, що є елементом авторського почерку, характеристикою ідіостилу письменника» [9, с. 140]. Н.М. Чернушенко, аналізуючи парцеляцію з позиції теорії актуального членування речення, стверджує, що «парцеляція є найпродуктивнішим і найяскравішим в емоційному плані засобом увиразнення, виділення думки, бо до об'єктивної інформації, закладеної в структурі речення, додається авторська оцінка» [10, с. 43]. «Парцелят пов'язаний із глибинним змістом тексту, що у процесі комунікації маніфестує певний мовленнєвий жанр, має особливу структурно-композиційну, семантико-значеннєву, інтенційно-прагматичну природу» [6, с. 35]. А.О. Загнітко вважає, що парцелятивні структури в тексті є засобами відтворення мислення: «Парцеляція, за якої завершена опрацьована думка втілюється у псевдоспонтанну форму шляхом розчленування єдиної структури на її складники, внаслідок чого формальний зв'язок між уривками переривається повністю, що виступає засобом уточнення комунікативної настанови висловлення й експресивної акцентуації його змісту» [3, с. 10].

Г. Тарасюк у новелах часто використовує напівпрямую мову як засіб експресивного синтаксису, що є одним із маркерів концептуального аналізу. Напр.: «Бо як казав Льоник Шехтер: якщо ти невдаха, то невдаха скрізь, і, як писав Тарас Шевченко, там лиш добро, де нас нема» [7, с. 96].

Подібна конструкція може бути вживана для надання авторському тексту невимушеності, легкості. «Знову поверталася подумки у далекі, як і молодість, вечори на перевалі Німчич, і культмасовика будинку відпочинку «Зелені полонини», що вчив їх, туристок-москальок, в тамтешньому різьбленому з дерева ресторані «гуцулку», та лише їй одній казав: залишайся, нащо тобі той Ленінград. але був початок сімдесятих і вона остаточно вирішила покидати не лиш Ленінград, а й Радянський Союз» [6, с. 72]. Напівпрямая мова також може указувати на просторічний характер мовлення персонажів, напр.: «Мовчки відпарювався у гарячій ванні, оклигував, сьорбаючи її борщі та супи, а, оклигавши, віддячував за її янгольське терпіння і милосердя репризами, які він називав «репризами» або «віршуками» на кшталт: Приходжу додому – В хаті срач! Жінка на дивані, В руках – Драч» [7, с. 32].

Для підкреслення самостійності жінки та вміння закеруватися в житті авторка підсилює текст надлишковими компонентами, абсолютними чи частковими повторами: «Я й далі працюю на базарі. Як уже казала, у своїй палатці. Сама собі газдиня. Сама їду то у Львів, то в Одесу, то в Білорусь, привожу товар і сама собі реалізую. Правда, навару ще кіт наплакав, бо всім треба на лапу дати і податки сплатити, зате – сама собі хазяйка» [8, с. 81].

Висновки. Отже, індивідуальному стилю Г. Тарасюк властиві різні засоби передання чужої мови, які створюють стилістично-прагматичне тло вербалізації концепту ДОЛЯ. Доля – один із найбільш глибинних концептів українського культурного ареалу. Семантика цього концепту дає нам розуміння всеохопної життєдіяльності людини та дії на нього різних чинників.

Література:

1. Антологія концептів / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Волгоград : Парадигма, 2005. Т. 1. 348 с.; Т. 2. 356 с.; 2006. Т. 3. 381 с.
2. Загнітко А.П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
3. Загнітко А. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 16. Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. 240 с.
4. Олексенко В. Структурні параметри та текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій у художньому тексті: (на матеріалі романів «Марія», «Волинь» У. Самчука). *Вісник Таврійської фундації*. 2009. Вип. 6. С. 35–47.
5. Попова З.Д. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие. Кемерово : Комплекс «Графика», 2004. 146 с.
6. Тарасюк Г. Жіночі романи. Гаспид і Маргарита; Покоївка; Мій третій і останній шлюб; Хижака. Бровари : Відродження, 2006. 288с.
7. Тарасюк Г. Новели: проза. Бровари : вид-во ПП «МН ТРК «Відродження», 2006. 416 с.
8. Тарасюк Г. Мій третій і останній шлюб. Бровари : Відродження, 2007. 191 с.
9. Томусяк А.О. Парцеляція у контексті вияву авторської інтенції в англomовному художньому тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2015. № 19, том 1. С. 140–143.

10. Чернушенко Н.М. Про деякі особливості парцельованих конструкцій в сучасній українській літературній мові XX століття. *Science and Education a New Dimension: Philology*. I(2). Issue: 11, Nov. 2013. S. 42–46.

Marchuk L. Markers of verbalization of the destiny concept in the works of Galyny Tarasyuk: syntactic and stylistic aspects

Summary. The article reflects an attempt to apply a (syntagmatic-pragmatic) approach to the study of systemic-linguistic and discursive aspects of objectification of the Fate concept on the material of Galina Tarasyuk's works; specificity of actualization of conceptual-value and figurative-value content of the concept of Fate is determined.

At the center of the linguistic phenomenon, the anthropocentric units, represented as the creative product of their medium, the ethnosocium, which gave birth to the linguistic phenomenon, are a key element of national culture, so the study of linguistic units in the system of anthropocentrism increases the interest in the role of language as a basic indicator of spiritual and spiritual values. People – the creators of the language and the language itself as the creator of its carrier. Not only does the person influence the language, but

also the language shapes the personality. Thus, language is not only a self-organized system of linguistic units, but a national linguistic organism that develops and interacts with different aspects of a people's life (culture, history, philosophy, psychology, religion, way of life, mentality, artistic creativity). From the perspective of modern linguistics, one can speak of a peculiar micro- and macro-system of language, which directly form concepts that reflect the linguistic and conceptual pictures of the world. At the present stage of development of linguistics, it is relevant to study such models of representation of human knowledge and ideas about the world, as a picture of the world, a frame, a stereotype, an archetype, a concept, etc. The most detailed, and often contradictory, views of linguists accompany the central term of linguoculture – the concept. The study of the language of short stories by G. Tarasyuk proves the skill of a writer who creates images, their portraits are not spontaneous. And purposefully, taking into account three main factors: the idea of the short story, the social face of the hero, that is, his ordinary and linguistic portraits and the author's attitude to the hero, which allows through means of expressive style to reproduce the linguistic picture of the world of Ukrainians.

Key words: concept, national linguistic picture of the world, structural-semantic syntax, functional-semantic syntax, communicative syntax.